

Милан Игрутиновић*
<https://orcid.org/0000-0002-7487-518X>
Институт за европске студије
Београд, Србија

<https://doi.org/10.18485/sres.2024.3.2.5>
UDK 323.1(=163.41)
327(497.11)
Преїледни научни рад
Примљен: 2.12.2024.
Прихваћен: 27.12.2024.

ИСТОРИЈСКИ НАРАТИВИ И СПОЉНА ПОЛИТИКА: СРБИЈА И (НЕКИ) ЊЕНИ СУСЕДИ**

АПСТРАКТ

Односе Србије са Хрватском, Босном и Херцеговином и Косовом посматрамо у контексту стварања стратешких наратива о билатералним односима, њиховој политичкој логици и дубљим културним коренима. Користимо дефиницију стратешких наратива и класификацију коју су дали Алистер Мискимон и други аутори, и покушавамо да позиционирамо утилитарни приступ националним наративима владајућих српских званичника током последње деценије. Текст ће тврдити да националистичка реторика није коришћена стално и доследно, већ само ситуационо и у односу на специфичне политичке догађаје, те да је више вођена политичким прагматизмом, него кохерентном идеологијом. Закључак је да је утилитарни национални стратешки наратив идентитетски и проблемски, те да би даља истраживања требало да проуче његове унутрашње варијације.

Кључне речи: наративи, спољна политика, Србија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Косово.

1. Увод

Како су се југословенски и постјугословенски сукоби, у распону од 1991. до 2001. године, приближавали крају, тако су постјугословенске државе и

* milan.igrutinovic@ies.rs

** Овај рад је написан као део пројекта „Мој херој, твој непријатељ: Историјски наративи у изградњи националног идентитета у региону Централне и Југоисточне Европе”, који је подржао Вишеградски фонд путем гранта Вишеград+ бр. 22330095.

заједнице морале да се баве питањима ратних последица и наслеђа. Под овим се подразумевају истраге и судски поступци о ратним злочинима, које су водили Међународни кривични суд за Југославију или локални, национални судови; бављење судбином несталих особа; брига о избеглицама, обнова кућа и инфраструктуре. Споразуми из Дејтона и Ердута (1995), Војно-технички споразум из Куманова и Резолуција Савета безбедности УН 1244 (1999), Охридски споразум и Споразум о питањима сукцесије бивше Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (2001) створили су мировни поредак, у којем тренутно живимо. Србија и Косово и даље преговарају о својим односима у оквиру Резолуције Генералне скупштине УН 10980 (2010) уз помоћ Европске уније, као и у оквиру неколико споразума, који су на снази од 2013. године.

Међутим, такав мировни поредак даје одговоре само на нека питања која се тичу прошлих сукоба и сложених међусобних односа. Дубља питања, као што су ставови о генези рата, ратним циљевима, одговорности, кривици и начинима будуће сарадње, решавају се у ходу, при чему нисмо још ни близу тачке у којој бисмо постигли консензус о овим питањима.

Ниједна од постјугословенских држава није започела свој живот као табула раза (*tabula rasa*), која само чека да тренутно владајуће елите испишу садржај по сопственој жељи. Сложеност постојећих индивидуалних и локалних односа, тема, тежњи и интереса, и у номиналном оквиру либерално-демократске идеологије, створила је нове међудржавне и међудруштвене комуникације. Садашње (моноетничке) националне државе и ентитети инхерентно су посвећени изградњи и развоју сопствене нације, а процес логично производи конфликтни потенцијал. Изградња нације долази у различитим облицима и са различитим интензитетом, а у овом тексту ћемо се фокусирати на јавни говор као алат, који углавном користе они на вишим државним функцијама, да анализирамо дубину и ширину мотивација, тежњи и стереотипа, који, чини се, делују као обрнута Клаузевицева максима, по којој је „политика наставак рата другим средствима”.

Имајући у виду наведене односе на Западном Балкану, а гледајући првенствено из угла Србије, може се рећи да постоје два поља за јавне конфликте. Прво је „борбено”, које има корене у ратној историји са Хрватском/Хрватима, Босном и Херцеговином/Бошњацима и Косовом/Албанцима. Друго је „идентитетско”, понекад у односима са Црном Гором и у мањој мери са Северном Македонијом, веома специфично у оба случаја, јер заједничка искуства немају ратне трауме ни оживљавање најмрачнијих историјских примера. Тврдимо да ови говори формирају стратешке наративе, који одржавају политичку легитимитет моћи елита у односу на домаћу јавност, те обликују домен спољне политике.

2. Стратешки наративи и спољна политика

Стратешки наративи су представе низа догађаја, комуникативно средство којим политички актери – обично елите – покушавају да дају одређено значење прошлости, садашњости и будућности како би постигли политичке циљеве (Miskimmon, O'Loughlin, Roselle 2013, 7). Они су динамичан и, по правилу, друштвени производ преговарања, заснован на интеракцијама држава, како унутар својих друштава, тако и са спољним факторима. Њихове границе су преовлађујућа домаћа и међународна разумевања и очекивања од те државе, тумачења њене историје, процене њеног положаја и различитих политичких циљева.

Начелно разликујемо три врсте стратешких наратива: системске, идентитетске и проблемске (Miskimmon, O'Loughlin, Roselle 2013, 10-11). Системски наративи говоре о природи структуре међународних односа. У случају држава Западног Балкана, тај ниво није могуће постићи, јер реална кумулативна моћ никада није довољна да утиче на системски ниво међународних послова, али се може користити на домаћем нивоу да би се изградила специфична слика међународних односа за домаћу публику. Идентитетски наративи говоре о идентитетима актера у међународним односима, који су у процесу сталних преговарања и оспоравања, што је најчешћи тип који користе политичке елите на Западном Балкану. Проблемски наративи су стратешки јер настоје да обликују терен на ком се одвијају политичке расправе, те да се дође до домаћег или међународног консензуса о конкретним политичким питањима. Такав убедљив наратив може бити извор моћи, јер одређени актери могу њим привући јавност на своју страну, дајући објашњења која описују историју земље или специфичности њене политике.

Део поступка изградње нације у периоду после 1991. године подразумева постјугословенско и посткомунистичко читање историје у центрима државне моћи. Политике сећања националних држава су, у грубим цртама, пратиле троструки колосек: (1) оживеле су елементе из својих древних историја како би легитимизовале своју посебност и јединственост у односу на суседне националне државе, (2) ревитализовале су своје десничарске покрете и (3) преобликовале комунистичко наслеђе и партизанску борбу као искључиво оперетивну (David 2020, 108). Све су то елементи који су широко присутни на Западном Балкану, мада то не значи да ове теме треба избегавати или искључити, већ да их треба схватити у ширем и компаративном контексту. Они се разликују од мејнстрим дебата у земљама Централне и Источне Европе у постхладноратовском периоду, не само због очигледне разлике у постојању оружаног сукоба 1990-их, већ и због различитог искуства у Другом светском рату и његових непосредних последица, јер Југославија није била под непосредном совјетском доминацијом.

У ери европских интеграција од почетка века макропроцес европеизације или ЕУизације (Јано 2010, 13–14) створио је нове слојеве у политици националног идентитета. Од раних 2000-их српска јавност је, захваљујући медијима, изградила три главне слике Европе: 1) Европа као непријатељ јаке Србије, 2) Европа као користан пријатељ и 3) Европа као далеки идеал просперитета (Matic 2007, 168–179). Оне су биле коришћене на основу своје функционалности током изградње више стратешких наратива и нису нужно биле у међусобној конкуренцији. Државни званичници су их све користили и у релативно кратком временском периоду (Alarm Report, 2024, 41–43).

3. Вербални рат после правог рата

Српско-хрватски, српско-бошњачки и српско-албански односи делимично су одређени наслеђем рата деведесетих година прошлог века. Српско-(косовско)албанским односима још увек недостаје регулаторни оквир као основа новог мира, али дуготрајни преговори барем омогућавају честе политичке састанке и самите. Они не морају нужно водити ка стабилности и нормализацији, јер је последњих година дошло до значајног погоршања односа између Београда и Приштине, а посебно између Приштине и локалне српске заједнице, чији положај постаје све тежи.

Односи са Хрватском оптерећени су последицама и ставовима о рату 1991–1995. и његовим специфичним деловима, као што је операција „Олуја”, те „жива историја” Другог светског рата. Ратна прошлост се стално оживљава као континуирана колективна траума. Тај проблем настаје јер још увек није извршена успешна историзација прошлости и зато што је политички корисно показивати сопствене ожиљке.

У односима са Босном и Херцеговином постоји дуалистички приступ, један према централним властима и даље према Федерацији Босне и Херцеговине као ентитету, те у великој мери према Бошњацима као нацији, а други према Републици Српској. Терет рата обележен је формалним пресудама за ратне злочине (укључујући у то и геноцид у Сребреници) и рационализацијама „победа” и „губитака” максималистичких националних тежњи.

У наративу који дефинише српско-хрватске односе посебно важно место заузимају комеморације које се одржавају на годишњицу операције „Олуја” (5. август). Обележавање ове операције заузима централно место у пантеону хрватске националне политике (Pavlaković, Pauković 2019: 26–28). Тог дана је формално Дан победе и домовинске захвалности и Дан хрватских бранитеља, са манифестацијама широм земље, од којих се централна одржава у Книну, некада главном граду Републике Српске Крајине. Различитим варијацијама комеморација означава се главна војна победа у рату 1991–1995,

појам целовитости хрватске државе. Ово оставља по страни касније догађаје мирне интеграције Барање и делова источне Славоније и западног Срема након Ердутског споразума (новембар 1995), док је хрватска држава преузела граничне прелазе са СР Југославијом тек 1997. године. У Србији се операција „Олуја” доживљава као чин етничког чишћења, понекад чак и као геноцид (Telegraf 2018), те као део злочиначког подухвата, који је започет са логором Јасеновац у Другом светском рату (Ministry of Defence 2018).

Док хрватско обележавање „Олује” има устаљену рутину, у Србији обележавања истог догађаја имају различит садржај и одржавају се на различитим локацијама. Председник Борис Тадић присуствовао је 2010. године парастосу у Цркви Светог Марка у Београду, док је председник Томислав Николић тај дан 2015. године провео у Банстолу, малом фрушкогорском селу, на освећењу цркве Марије Магдалене и парастосу жртвама операције „Олуја”. Истовремено, Министарство за рад, запошљавање, социјална и борачка питања одлучило је да тај дан буде проглашен за Дан жалости у Србији. (N1 2015a).

Од 2015. године главна српска комеморација обично се одржава на Савском мосту код Сремске Раче, где су десетине хиљада српских избеглица из Хрватске прешле у Србију у августу 1995. године. Овим догађајима присуствује велики број функционера из Републике Српске, српских политичара из других земаља и велики број свештеника Српске православне цркве, чиме се манифестацији даје аура историјских државно-црквених скупштина (*сабора*). Они симболизују духовно и културно јединство са Србима западно од Дрине. Како је рекао председник Александар Вучић (тада премијер) 2015. године: „Имамо мир са Хрватском, сачуваћемо га и надам се да ћемо постати пријатељи у Европској унији, али одавде шаљемо поруку да злочин мора бити опроштен, али не и заборављен. На овом месту, где су се Република Српска и Србија ујединиле у болу и тузи, на месту преко којег је прегазило 250.000 Срба да их не би прегазила, како кажу, хрватска ослободилачка чизма” (B92, 2015). Постојала је двострука порука – мира и опраштања (али не и заорава), и националне трагедије, која уједињује српски народ.

Исти догађај одржан је 4. августа 2018. године у Бачкој Паланци, у близини моста преко Дунава, који су такође користиле и српске избеглице из Хрватске. Председник Вучић је направио снажну паралелу са Аном Франк коју је Гестапо ухапсио истог датума 1944. године, када је рекао да је „Хитлер желео свет без Јевреја, а Хрватска и њена политика желели су Хрватску без Срба, јер су, како је речено, разарали њихово национално биће.” (Beta 2018) На комеморацији одржаној 2019. години у манастиру Крушедол порука је била позитивнија. „Не можемо само плакати и јадиковати, можемо извући неке поуке. Да знамо шта је мир и да покажемо поштовање према другим жртвама, али да никада не дозволимо непоштовање српских жртава [...] Једном сам рекао да је овом катастрофом [„Олуја”] Србија добила нове Деснице,

Матавуље, Тесле.”¹ (N1 2019) То је била важна порука, јер је у јавној сфери била присутна тема лошег демографског стања Србије, комбинована са сликом Србије која представља сигуран простор за српске избеглице и која је њихов главни заштитник. Ови коментари били су много више упућени домаћој публици него што су били борбена порука упућена Загребу.

Посебно су значајне две недавне комеморације. У Хрватској је 2020. године она одржана одмах након парламентарних избора, када је Самостална демократска српска странка (СДСС) постала део владајуће коалиције, окупљене око Хрватске демократске заједнице (ХДЗ). Српски члан Владе, министар Борис Милошевић дошао је у Книн на централни догађај 4. августа, који је хрватски председник Зоран Милановић дефинисао као „прославу, а не комеморацију”. Присуство министра Милошевићева било је прво присуство функционера из редова СДСС-а на таквом догађају, иако је СДСС често био део владајућих коалиција у Хрватској. То је изазвало бес београдских званичника. Водећи критичар био је тадашњи министар одбране Александар Вулин, познат по својим јавним изјавама о националним питањима, које нису увек у складу са званичном улогом коју има. Он је појаснио да „он [Милошевић] треба да се брине не само о српском народу у Хрватској већ и о српском народу у целини, као и да треба да размишља о томе какву поруку шаље Србима који живе на Косову и Метохији, да би након овога могли бити замољени да оду на гробове ОВК-а и да прихвате све оно што их тамо чека [од Приштинске владе]”. Затим је (поново) успоставио вертикалу злочина, од Јасеновца до „Олује”: „Заборавили смо Јасеновац. Ћутали смо о Јасеновцу, тако да се десила „Олуја”; будемо ли ћутали о „Олуји”, поновиће нам се нека нова „Олуја”. Не смемо ћутати и не смемо заборавити.” (Novosti 2020) Председник Вучић је томе додао да „нећемо славити трагедију српског народа, убијање српских цивила, убијање српске деце, нећемо прихватити понижење [...] Мирење – да, понижење – не. Не терајте нас да слаavimo са вама убијања Срба и да кажемо како су то велики кораци напред” (N1 2020).

Друга комеморација одржана је 4. августа 2023. године, овог пута у Приједору у Босни и Херцеговини (Република Српска), и на њој су присуствовали председник Вучић и председник РС Милорад Додик. Пошто га је нешто пре тога санкционисало америчко Министарство финансија, Додик је искористио прилику да каже да је операција „Олуја” била „заједнички злочиначки подухват Сједињених Америчких Држава и Хрватске”, наглашавајући улогу САД у тој операцији, од пасивног посматрања хрватског војног планирања напада у лето 1995, па све до коришћења војних авиона за уништавање радарских и противваздушних инсталација локалне српске побуњеничке

¹ Владан Десница и Симо Матавуљ били су познати писци са подручја данашње Хрватске, као и Никола Тесла, Србин рођен у селу код Госпића.

војске током саме операције „Олуја” (VOA 2023). Међутим, овде је проблем представљало место догађаја, јер је у подручју Приједора био масивни прилив српских избеглица из Хрватске, али је то било и место где је током рата у Босни убијено хиљаде бошњачких цивила, па је та изјава изазвала бесбошњачке заједнице, која је комеморацију доживела као покушај да се умањи њена патња (VOA 2023).

Ове комеморације имају неколико сврха. Њима се одаје почаст жртвама операције „Олуја”, али се оне такође користе и за два нивоа политике. Један од циљева је да се створи јединствен национални фронт, јер су оне ефективно „пансрпске”, пошто нису везане за Србију саму по себи. То је укорењено у идеји националне интеграције на културном нивоу, која се остварује прекограничном сарадњом. Неке од ових идеја су концептуализоване као српски културни простор (Матица српска 2020), али се тема може много више политизовати, јер се о појму „српског света” јавно расправља, ретко позитивно (најчешће то чини министар Александар Вулин), док се много чешће о њему говори као о бауку у региону (Лубомировић 2024). Овде је, међутим, свакако у игри важан елемент спољне политике.

Односи Србије и Хрватске су прилично хладни, али контролисани. Погоршавају их повремене јавне препирке на нивоу националне реторике. Од почетка 2023. године односи су се поправили, јер су посете на нивоу министара отвориле пут за побољшање билатералних односа. И заиста, комеморативна окупљања у вези са операцијом „Олуја” почетком августа била су прилично сведена.

Такође, ова два друштва имају веома различите погледе на операцију „Олуја”. За Хрвате је то била војна победа за коју су захвални, уз повремено помињање српских жртава. За Србе је то била трагедија и тешко да може бити ишта више од тога. Две главне хрватске странке могу имати различите ставове према програмима, говору и форми комеморација, док је критички део јавности спреман да жртве операције често стави испред националног победничког поноса. Доминантан облик сећања у српској политици јесте жаљење за жртвама, чија је тенденција да уједињује, али нема стварно потенцијал да мобилизује. Само је мали део јавне расправе посвећен ширем ратном контексту и смањењу националне огорчености. Тешко је, међутим, замислити јасне тачке контакта између те две културе сећања.

Обрасци радикалнијих јавних изјава углавном прате политичку праксу. Пример је ситуација крајем 2022. године, када је Европска унија увела Русији ембарго на нафту. Велика српска рафинерија нафте у Панчеву, која је у власништву НИС-а, чији је већински власник Газпром од 2008, највећи део нафте увози нафтоводом ЈАНАФ, који повезује рафинерију са хрватском луком Омишаљ. Због санкција ЕУ, руска нафта више није могла да тече кроз нафтоводе који су лоцирани у ЕУ, о чему је српска страна била обавештена.

То је изазвало снажну реакцију Београда, који је окривио Хрватску јер није направљен изузетак од ових санкција када је у питању Србија. Председник Вучић је рекао да је ЈАНАФ до сада пружао солидну услугу, али да од тог тренутка више не пружа, проширивши свој говор на историјске теме о масакру у Јасеновцу и непрестаном омаловажавању српских жртава (RTS 2022). Министар Вулин назвао је Хрватску „усташком државом”, коју не покреће то „да ли нешто има смисла, већ да ли то може да нашкоди Србији” (N1 2022). Србија планира да изгради нову линију нафтовода ка Мађарској, иако је већина мађарске нафте такође руског порекла.

У послератном периоду Србија и Хрватска нису нашле много нових, позитивних и продуктивних тема у билатералним односима. Хрватска је чланица НАТО-а и ЕУ, док је Србија и даље војно неутрална и налази се у дуготрајном и проблематичном процесу приступања ЕУ. Две земље нису направиле успешне економске пројекте, иако су неки који су мање познати јавности, попут ИПА прекограничне сарадње, активни и обострано корисни. Мултилатерална регионална политика је сувише сложена, а две земље остају посвећене сопственим конзервативним националним интересима, који су врло ретко комплементарни. У таквом окружењу теме рата и историјска питања лако привлаче највише јавне пажње. Ипак, билатерални односи су се, у ствари, побољшали у последње две године, јер Београд и Загреб налазе начин да сарађују. Након јануара 2023. године и прославе православног Божића у Загребу, на ком је присуствовао министар спољних послова Србије Ивице Дачића, обе стране су значајно смањиле увредљиву реторику и стабилизовале укупне односе. У јулу 2024. године два министра спољних послова Марко Ђурић и Горан Грлић Радман састали су се у Новом Саду поводом обиласка родне куће бана Јосипа Јелачића, важног хрватског генерала и бана Хрватске, Далмације и Славоније у време Хабзбуршког царства средином 19. века. Два министра су се сложила да формирају радне групе за решавање специфичних питања између две земље (MFARS 2024). Обе ове посете су организоване са културном и историјском позадином и засноване су на обновљеном интересовању за пружање подршке етничким мањинским заједницама.

С обзиром на ратно наслеђе, односи између Срба и Бошњака су другачији. Различите су улоге, положај доминантне жртве и могућности националне хомогенизације, па нуде сложенију динамику. Геноцид у Сребреници, који су утврдили Међународни кривични суд за Југославију (за неке од починилаца) и Међународни суд правде (за кршење Конвенције о геноциду из 1948.), лебди над читавим односом. Након пресуде МСП-а, Народна скупштина Србије усвојила је Декларацију о осуди злочина у Сребреници (National Assembly 2010), у којој је злочин окарактерисан „на начин одређен пресудом Међународног суда правде”, али без употребе термина „геноцид” у тексту.

Неколико месеци након изборне победе 2012. године, председник Томислав Николић је изјавио: „Оно што се догодило у Сребреници није геноцид. [...] Српски парламент је осудио тај злочин, али није рекао да је то био геноцид. Ниједан Србин неће признати геноцид у Сребреници, као ни ја.” (Novi magazin 2012) Истини за вољу, неколико месеци касније Николић је изјавио: „Клечим због тога, клечим. И тражим помиловање за Србију за злочин почињен у Сребреници. Извињавам се због злочина које је било који члан наше нације починио у име наше државе и наше нације.” (DW 2013) Дакле, он је показао да проблем није у прихватању и признању да је злочин почињен, у целини и у детаљима, већ је српским функционерима и даље тешко да прихвате квалификацију „геноцид”. Пет година након тога, премијерка Ана Брнабић изјавила је за „Дојче веле”: „(...) не мислим да је то био геноцид. Мислим да је то био ужасан, ужасан злочин, али геноцид је када убијете читаву популацију, жене, децу, а то није био случај тамо.” (DW 2018)

Србија је 2015. године покренула интензивну дипломатску акцију против предлога резолуције УН, коју је углавном подржала Велика Британија, на годишњицу геноцида у Сребреници (UN 2015). Премијер Вучић је изјавио да „сматрамо да предложена резолуција нема намеру да постигне било какву врсту помирења”. Председница Републике Српске Жељка Цвијановић изјавила је да Нацрт резолуције, у ствари, представља директан напад на Републику Српску „чином светске заједнице да девалвира Републику Српску, да је обележи, стигматизује, да је заустави” (DW 2015). Русија је 8. јула искористила вето да блокира усвајање Нацрта те резолуције у Савету безбедности УН, без сумње у договору са Београдом.

Међутим, истог дана, српска Влада одлучила је да премијер Вучић 11. јула посети Сребреницу и оде на годишњу комеморацију. Иако је посета договорена са званичним Сарајевом, догодио се инцидент, јер су Вучић и српска делегација у Сребреници нападнути каменицама, које је бацала група Бошњака. Инцидент је превазиђен десет дана касније, када су три члана Председништва Босне и Херцеговине посетила Београд, у знак узајамног поштовања и позитивног погледа на државне и етничке односе (N1 2015b). Ипак, дугорочно гледано, инцидент је постао опомена за Вучића који од тада није био у Сребреници. Вучић има устаљену политику да Србија никада неће подржати било какве међународне напоре да се масакр у Сребреници обележи као геноцид (Radio Slobodna Европа 2021).

Најистакнутији пример таквог опонирања десио се 2024. године, када су Немачка и Руанда заједно покренуле резолуцију УН, којом се осуђује свако порицање геноцида у Сребреници као историјског догађаја, као и величање оних које су међународни судови осудили за ратне злочине, злочине против човечности и геноцид. Од Генералног секретара УН тражено је, такође, да успостави програм под називом „Геноцид у Сребреници и Уједињене нације”,

као и да започне своје припреме за обележавање тридесете годишњице 2025. године (UN 2024). Због страха да ће Русија поново ставити вето, резолуција није поднета Савету безбедности, већ Генералној скупштини УН. Званични Београд је наставио вишемесечна међународна лобирања како би смањио број гласова „за” у Скупштини. Београд је проблем поставио тако да би изгласавање такве резолуције имало политичке последице, које би довеле до „укидања Републике Српске” и негативно се одразиле на Србију и Западни Балкан, како је изјавио премијер Милош Вучевић.

Он је разјаснио два додатна фактора. Први се опет односио на питање геноцида, којим се објашњава масакр у Сребреници и који је установљен формалном судском пресудом, чему се Вучевић противи: „То је веома тежак злочин, који наш народ треба да разуме, као што бошњачки треба да схвати све што нам се десило у Кравици, Сарајеву, у многим другим местима у Босни и Херцеговини, и шта „Олуја”, Јасеновац, Јадовно и Пребиловци, и друга стратишта значе за српски народ.” (Politika 2024) Он упоређује Сребреницу са бројним местима и догађајима у којима су Срби масовно убијани, како у ратовима 1990-их, тако и у Другом светском рату. Други се односи на улогу Немачке у покретању резолуције, с обзиром на негативну позицију Немачке у снажном историјском сећању на два светска рата. Вучевић, тако каже: „(...) тешко је нашем народу да схвати да је Немачка покретач, промотер резолуције о тзв. геноциду у Сребреници, јер је ова држава починила најгнусније злочине на овој територији у два светска рата.” (Politika 2024)

Председник Вучић је био присутан на седници Скупштине Уједињених нација када је изгласана ова резолуција, која је и уживо емитована на већини националних ТВ станица. Како би усмерио очекивања јавности, Вучић је поставио праг прилично ниско – Србија ће се „борити” против резолуције, али ће она на крају ипак бити усвојена. То је била „борба” коју је Вучић лично водио и требало је да заокупи пажњу јавности. Коначни резултат гласања – 84 гласа „за”, 19 гласова „против” и 68 уздржаних – представљен је као велико достигнуће. Председник Вучић је рекао да „људи који су хтели да стигматизују српски народ нису успели и никада неће успети”, док је Милорад Додик изјавио да „нису имали 50% већине, ово је неуспела резолуција” (DW 2024). Дакле, резолуција је усвојена, али по произвољној мери успеха, резултатом гласања, који је домаћој публици представљен као победа. То је била главна намера кампање – да се национални лидер представи као неко ко храбро брани националне интересе суочен са огромним препрекама.

Доношење резолуције Генералне скупштине УН-а негативно је утицало на односе Београда и Сарајева. Прво, Београд је био критичан, тврдећи да је званични став Сарајева формулисан тако што је српски представник тро-члана Председништва био изостављен и да је све то био бошњачки интерес маскиран у заједнички државни став. Министар спољних послова Босне и

Херцеговине изјавио је да ће Сарајево тражити ревизију пресуде МСП-а о геноциду из 2007. године и на неки начин тражити ратну одштету.² Како је навео Елмедин Конаковић, „(...) пошто се Вучић тако понаша, тражићемо и на све друге начине ратну штету и ревизију пресуде против Србије. Заиста, Вучић и Србија такви какви јесу не заслужују ни грам нашег поштовања”, додајући да су и Вучић и Додик само „руски играчи” (N1 2024), што је постало честа тема у јавним регионалним препиркама. Свађа између Вучића и Конаковића ескалирала је када је Конаковић позвао Вучића да заједнички посете Сребреницу 11. јула, што је Вучић јавно протумачио као позив на његово убиство, имајући у виду инцидент до ког је дошло током посете 2015. године, и при томе је тврдио да су „они [Сарајево] толико нервозни због резултата гласања [о резолуцији Генералне скупштине УН] да је Конаковић себи дозволио да де факто позове на моје убиство” (Tanjug 2024).

Ови наративи су потиснули билатерални ниво у неким наизглед практичним и оперативним пројектима. Двоструки ауто-пут, који је требало да повезује Београд и Сарајево, једном линијом преко Саве и кроз северну Босну и Херцеговину, а другом линијом кроз западну Србију и преко Дрине, не гради се са стране Сарајева. Ту постоји и специфична динамика између Сарајева и Бања Луке. Република Српска је генерално веома заинтересована да спроводи привредне пројекте са Србијом на свим нивоима и да их брзо операционализује до граница својих административних могућности. Сарајево је знатно спорије у томе, јер разматра различите предности и недостатке. Без сумње, ту постоји национална логика у оба случаја. На пример, нови мост преко Дрине код Љубовије (Србија) и Братунца (Босна и Херцеговина/Република Српска) изграђен је за две године, 2015–2017, али су биле потребне још четири године да се изгради мала, заједничка гранична полицијска станица са босанско-херцеговачке стране, која је завршена тек кад је српски политичар (Владан Тегелтија) постао премијер БиХ и прогурао коначна одобрења државе.

4. Косовски комплекс

Питање односа између Београда и Приштине, и на разне начине између Срба и Албанаца – претежно косовских Албанаца, знатно се разликује од међудржавне и међународне логике која постоји у српским односима са Хрватском и Босном и Херцеговином. Разлози су прилично јасни. Слабо

² У којој је утврђено да је Србија прекршила само две (мање важне) тачке Конвенције о геноциду – да није учинила све што је било у њеној моћи да то спречи и да није ухапсила оптужене, јер су у време суђења Радован Караџић и Ратко Младић још увек били на слободи, као и да није наређено плаћање ратне штете.

дефинисан национални покрет 1980-их био је подстакнут кризом на Косову, која је била и социјална и етничка. Рат 1999. године био је почетак краја за Милошевића, али и врхунац државног насиља у покрајини и почетак страдања косовских Срба. Покрет за независност Косова, који је подржао део међународне заједнице (онај који је важан), наишла је на широко негирање у Србији. Питања суверенитета и територијалног интегритета остала су овде доминантна, док те теме „нису биле у моди” у Европи, све док Русија није анектирала Крим, а затим напала Украјину. То представља уставно, али и демократско питање, које је много више од обичних преговора завршених договором или од пуког очувања старих митова.

Јавна дебата о Косову изгубила је донекле значај током последње деценије. Последњи избори на којима је косовско питање заиста било важно за бираче били су 2008. године, када је демократа Борис Тадић однео тесну победу у другом изборном кругу над Томиславом Николићем, добивши парламентарну већину, која је гарантовала наставак приступања ЕУ, али и наставак дипломатске борбе против таласа признања независности Косова, која је проглашена фебруара 2007. године. Популаран слоган тада био је „И Европа и Косово”. Та дипломатска борба навела је Србију да тражи јачу сарадњу са земљама које се противе независности Косова, као што су Русија и Кина, и дала је тон ближим односима који траје до данас. То је једна страна приче. Друга је била да је противљење све јачој државности Косова довело Србију у сукоб са неколико важних западних земаља, посебно са Немачком и САД. Врло хладна посета Ангеле Меркел Тадићу 2011. године широко је била схваћена као знак његовог неизбежног политичког краја. Србија је у почетку снажно желела да задржи преговарачки оквир о Косову у УН, али су САД и Брисел желели да се он, уместо тога, пребаци под окриље ЕУ. Након рунди преговора у периоду 2009–2010, Србија је пристала на то, а ЕУ је постала посредник дијалога, као што је то и данас.

На терену, локални Срби су, уз прећутну подршку званичног Београда, одбили да буду под влашћу Приштине, што је резултирало многим сукобима у периоду 2010–2011. Београд је био одлучан у томе да не жели да повуче своје институционално присуство са Косова, које је постојало у српским заједницама, што је био разлог Меркелине љутње. Тадићев пораз у мају 2012. године, углавном изазван последицама економских проблема насталих кризом 2008. године, дао је прилику новоформираној Српској напредној странци, под вођством Томислава Николића, заправо реформисаном крилу радикала, да направи нову коалицију. Нови премијер, социјалиста Ивица Дачић убрзо се нашао у сенци потпредседника Владе Вучића. Обојица су преговарала о споразуму са Приштином, који је поставила ЕУ, о повлачењу српских институција са Косова у замену за оснивање Заједнице српских општина, квазиинституционалног тела, које је требало да „покрива” локалну српску

заједницу. Та обавеза из априла 2013. још увек није испуњена, али повлачење српских институција у највећем делу јесте (контрола над поштанским услугама, енергетиком, локалном полицијом итд., док делове образовног и здравственог система и даље финансира Београд). Тако су, игром судбине, некадашњи радикали и социјалисти, који су водили рат на Косову 1999. године, пристали на повлачење на које демократе нису.

То је донело бројне међународне похвале новој влади, али је и помогло да се постави курс пораста „стабилности” у Србији (као и у другим балканским државама), претварајући Србију из неизграђене демократије у компетитивну аутократију, у којој је Вучић председник од 2017. године (Milutinović, 2023). Влада је генерално угушила сваки политички дијалог о косовском питању, неутралишући највише десничарске критичаре (Milutinović, Pavlović 2022). Владајућа елита сада углавном не користи богат репертоар културног или митолошког значаја Косова (Бошковић, 2024), јер тренутно мора да се бави практичним проблемом. Улога Косова је сада углавном сведена на критике које упућује српска десница, формирајући свој став о Косову на широкој логици заветне нације (Smith, 2008; Antoniћ, 2023). Критичари који долазе са центра, левичари и грађански активисти радије се не би озбиљно бавили овом темом (Danas 2024).

Однос Србије и Косова укључен је у укупни преговарачки оквир Србије са ЕУ, унутар преговарачког Поглавља 35. На тај начин је овај однос постао потенцијална препрека пуноправном чланству и има могућност уплитања у друга политичка питања. Формално, Београд и Приштина преговарају о „нормализацији” односа, где је суштинско питање суверенитета званично остављено по страни, али је у стварности стално присутно.

Краткотрајни договор две стране око идеје промене међусобне границе (или административне линије) 2018–2020, уз подршку дела Трампове администрације, али уз противљење већине страних актера, било је једино одступање од курса старог једну деценију. На домаћем плану таква идеја грађена је на јачој националној реторици, која је комбиновала елементе страха и дефанзивности. У лето 2018. председник Вучић је на јавном скупу упутио упозорење грађанима: „Нећете промене граница? Нема проблема, реците народу да за 40 година почне да се спрема да брани Врање. Мислите да наши већ не одлазе?” (Blic, 2018) Вулин је (као министар одбране) у мају 2019. изјавио „Ја сам за што брже и безбедније разграничење са Шиптарима (...) Што пре буде подигнута јака и чврста граница међу нама, пре ћемо моћи да се бавимо собом и својим народом, а не да се бавимо оним што желе неосуђени ратни злочинци”. (N1, 2019). Међутим, две стране никада нису уложиле много политичког капитала у ове идеје, јер је међународни одговор углавном био негативан.

Доласком Аљбина Куртија на власт на Косову 2020. године и његовом премијерском позицијом, односи између Београда и Приштине претрпели су нове ударце. Он је увео трговинске мере забране уласка српске робе на Косово, води устаљену политику којом блокира формирање Заједнице српских општина и залаже се за све веће присуство наоружаних полицијских и параполицијских албанских снага у општинама са српском већином. Он је под извесним притиском и ЕУ и САД, али Београд стално тврди да је то само представа и да није ефикасно (Blic 2024).

Иако се Охридски споразум из фебруара 2023. може сматрати коракком напред, његове примене скоро да није било. Приштина тражи даље међународно признање и чланство у међународним организацијама, а Београд жели да то заустави, иако црвену линију (по Охридском споразуму) представља и само чланство у УН. Београд зна да игра дефанзивну игру, на крају које ће бити тражено потпуно признање независности Косова. Како су преговори везани за процес приступања ЕУ, ово ће неминовно бити (коначни) услов за пуноправно чланство. На домаћем плану, такав корак се види као негативан, јер бирачи упорно шаљу сигнале да су против таквог признања, чак и онда кад је повезан са изгледима за учлањење у ЕУ (Demostat 2024; IRI 2024). Политички елитама, које би морале да донесу такву одлуку и да после живе са тим, тешко је да прихвате континуиране поразе и локални „тријанонски синдром”.

5. Закључак

Примери јавног говора, заједно са практичном политиком владајућих елита у Србији, представљају градивне елементе стратешког наратива утилитарног национализма. Његова корисност је везана за домаће изборне изгледе и за теме које варирају од једне до друге ситуације. Националистичка реторика углавном прати политичке догађаје и служи јачању националног идентитета и охрабривању јавности.

Посматрајући поделу стратешких наратива, коју су дали Мискимон и други аутори (Miskimmon, O'Loughlin, Roselle 2013, 10–11), можемо рећи да у Србији постоји идентитетски и проблемски наратив, али не и системски. Циљ наратива није да преобликује међународни систем око себе, пре свега зато што Србија није у позицији да то учини, а и иначе мале земље то углавном нису. Такав наратив се, међутим, ретко упушта у политику великих сила, упркос томе што се користи неким елементима ширих међународних односа. Он је јасно идентитетски, јер реafirмише специфичне историјске и савремене теме о националном идентитету и своје заговорнике представља као вође и чуваре нације. Што је још важније, он је и проблемски, јер се национална реторика не примењује доследно, већ само ситуационо и у вези са

конкретним политичким догађајима. Градивне елементе наратива покреће политички прагматизам, а не слепа идеолошка склоност.

Потребне су детаљније студије да би се даље анализирала таква реторика и уочиле њене унутрашње варијације у временским и тематским оквирима. У оквиру овог пројекта, текст би требало да допринесе упоредном разумевању међусобних односа на Западном Балкану и аналитичким приступима њиховом одрживом унапређењу.

Milan Igrutinović*

<https://orcid.org/0000-0002-7487-518X>

Institute of European Studies

Belgrade, Serbia

HISTORICAL NARRATIVES AND FOREIGN POLICY: SERBIA AND (SOME OF) ITS NEIGHBOURS**

ABSTRACT

The paper looks at Serbia's relations with Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Kosovo in the context of creating strategic narratives on bilateral relations, its political logic, and deeper cultural roots. It uses the definition of strategic narratives and their classification proposed by Alister Miskimmon and others to try to position the utilitarian nationalist narrative of Serbian officials in the last decade. The text argues that nationalist rhetoric is not deployed across the board, consistently, but only occasionally, in context-specific political events, and it is driven more by political pragmatism than a coherent ideology. Finally, it concludes that the utilitarian national strategic narrative is identitarian and issue-related and that further research is needed to investigate its internal variations.

Keywords: narratives, foreign policy, Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, Kosovo.

1. Introduction

As the Yugoslav and post-Yugoslav conflicts, which lasted from 1991 to 2001, drew to a close, post-Yugoslav states and communities had to deal with the aftermath of those wars and their legacy, including investigating war crimes and indicting the alleged perpetrators either through the International Criminal Tribunal for Yugoslavia (ICTY) or through local, national courts; resolving missing person

* milan.igrutinovic@ies.rs

** This work was written as a part of the project "My Hero Your Enemy: Historical Narratives in National Identity Building in the CEE and SEE Region", supported by the Visegrad Fund via Visegrad+ grant no. 22330095.

cases; taking care of refugees, and rebuilding homes and infrastructure. The Dayton Accords and the Erdut Agreement (1995), the Kumanovo Military Technical Agreement, the UN Security Council Resolution 1244 (1999), the Ohrid Agreement, and the Agreement on Succession Issues of the Former Socialist Federal Republic of Yugoslavia (2001) have provided a framework for the peace that we currently live in. Serbia and Kosovo are still negotiating under the auspices of the UN General Assembly Resolution 10980 (2010), with the support of the European Union and several agreements that have been in place since 2013.

However, this peace order answers only some of the questions regarding past conflicts and complex mutual relations. Deeper issues, such as views on the causes of the war, war aims, responsibility, guilt, and modes of future cooperation are being dealt with on the fly, and a consensus on these issues still seems far off.

None of the post-Yugoslav states began as a *tabula rasa* awaiting the ruling elites to fill them in as they saw fit. The complexity of existing individual and collective relationships, topics, aspirations, and interests within a nominal framework of liberal-democratic ideology has created new inter-state and inter-societal communications. Now, (mono-ethnic) nation-states and statelets inherently focus on building and developing their nation, a process that inevitably produces potential conflicts. Nation-building comes in various shapes and forms and at different levels of intensity. This text focuses on public speeches, usually by higher officials, to analyse the depth and scope of motivations, aspirations, and stereotypes, inverting Clausewitz's maxim and suggesting that "politics is a continuation of war by other means."

Having in mind the relations in the Western Balkans, and looking primarily from Serbia, there are two arenas for public spats. The first one is "combative," stemming from wartime history with Croatia/Croatians, Bosnia and Herzegovina/Bosniaks, and Kosovo/Albanians. The other is "identitarian," usually in relations with Montenegro and, to a lesser degree, Macedonians, both highly specific, as the shared experiences lack any of the war traumas and rehashing the darkest historical events. I argue that these speeches form strategic narratives that perpetuate the political legitimization of the power elites in the eyes of the domestic public and shape foreign policy.

2. Strategic Narratives and Foreign Policy

Strategic narratives are representations of a sequence of events and identities, a communicative tool through which political actors – usually elites – attempt to give determined meaning to past, present, and future in order to achieve political objectives (Miskimmon, O'Loughlin, Roselle 2013, 7). They are a dynamic and ever-negotiated social product based on states' interactions both with their societies and with external factors. Their parameters are bounded by prevailing domestic

and international understandings and expectations of that state, readings of its history, evaluations of its reputation, and various political aims.

We generally distinguish between three types of strategic narratives: system narratives, identity narratives, and issue narratives (Miskimmon, O'Loughlin, Roselle 2013, 10-11). System narratives are about the nature of the structure of international affairs. In the case of the Western Balkan states, that level is impossible to achieve as cumulative power is never enough to influence the systemic level of international affairs, but it can be used domestically, to build up a specific image of international affairs for domestic audiences. Identity narratives are about the identities of actors in international affairs that are in a process of constant negotiation and contestation, which is the most common type used by political elites in the Western Balkans. Issue narratives are strategic in the sense of seeking to shape the terrain on which policy discussions take place and to build domestic or international consensus on policy issues. A compelling narrative can be a power resource, as the public could be drawn to certain actors, events, and explanations that describe the history of a country or the specifics of a policy.

The nation-building process in the post-1991 era involved, among other things, a post-Yugoslav and post-communist reading of history in state power centres. Memory policies of nation-states have thus roughly followed a triple track: (1) revived elements from their ancient histories to legitimise their distinctiveness and uniqueness from neighbouring nation-states, (2) revitalised their right-wing movements, and (3) reframed the communist legacy and partisan struggle as oppressive (David 2020, 108). All these elements are widely present in the Western Balkans, although this is not to say that these topics are to be avoided or excluded; instead, they should be understood in a wider and comparative context. They differ from the mainstream debates in Central and Eastern European countries in the post-Cold War period not only due to the obviously unique legacy of the 1990s wars but also due to the different experiences in World War II and its immediate aftermath because Yugoslavia was not under Soviet domination.

In the era of EU integration, since the turn of the century, the macro process of Europeanisation or EU-isation (Jano 2010, 13-14) has created new layers in national identity politics. Since the early 2000s, the Serbian public has constructed in the media three chief images of Europe: 1) Europe as the enemy of powerful Serbia, 2) Europe as a helpful friend, and 3) Europe as a remote ideal of prosperity (Matic 2007, 168-179). These are used depending on their functionality in building more strategic narratives, not necessarily competing with each other. Government officials could use all of them in a relatively short period of time (Alarm Report, 2024, 41-43).

3. Verbal war after armed conflict

Serbian-Croatian, Serbian-Bosniak, and Serbian-Albanian relations are partially determined by the legacy of the 1990s wars. Serbian-(Kosovo)Albanian relations still lack a regulatory framework as the basis of the new peace, but the protracted negotiations at least allow frequent political meetings and summitry. However, they do not necessarily lead to stability and normalisation, as recent years have seen a substantial worsening of relations between Belgrade and Priština and especially between Priština and the local Serb community, whose position is becoming increasingly difficult.

Relations with Croatia are troubled by the consequences and opinions about the 1991–1995 war and some of the incidents it involved, such as Operation Storm (Oluja), as well as the “living history” of World War II. The violent past is repeatedly being revived as an ongoing collective trauma, compounded by its still unsuccessful historicisation and the political expediency of showing one’s own scars.

The relations with Bosnia and Herzegovina reveal a twofold approach: one towards the central authorities and, by extension, towards the Federation of Bosnia and Herzegovina as an entity and, to a large degree, Bosniaks as a nation, and the other towards the Republika Srpska. The legacy of the war is marked by official verdicts for war crimes (including for genocide in Srebrenica), and the rationalisations of the “wins” and “losses” of maximalist national aspirations.

In the narrative that defines Serbian-Croatian relations, the memorialisation and commemoration of Operation Storm (5 August) have a particularly important place. The commemoration of this operation is central to the symbolic landscape of Croatian national politics (Pavlaković, Pauković 2019: 26–28). 5 August is officially known as the Victory and Homeland Thanksgiving Day and the Day of Croatian Defenders, with celebrations across the country, with the central one held in Knin, once the capital of the Republika Srpska Krajina. The commemorative practice and its various iterations mark the military victory in the 1991–1995 war and the integrity of the Croatian state, pushing aside the later events of the peaceful integration of Baranja and parts of Eastern Slavonia and Western Srem after the Erdut Agreement (November 1995), while the Croatian state took over the border crossings with the Federal Republic of Yugoslavia only in 1997. In Serbia, Operation Storm is seen as an act of ethnic cleansing, sometimes even as genocide (Telegraf 2018), and a part of the mass persecution that started with the Jasenovac concentration camp in World War II (Ministry of Defence 2018).

While the Croatian commemoration of Operation Storm has an established routine, the reactive commemorative practice of the same event in Serbia has varied in both content and location. President Boris Tadić attended the 2010 memorial service in St. Mark’s Church in Belgrade, while President Tomislav Nikolić spent that day in 2015 in Banstol, a small village in the Fruška Gora hills, at the

consecration of the Mary Magdalene Church and a memorial service for the victims of Operation Storm. At the same time, the Ministry of Labour, Employment, and Veteran and Social Affairs decided to declare that day a day of mourning in Serbia (N1 2015a).

From 2015 onwards, the central commemoration in Serbia is usually held on the Sava Bridge near Sremska Rača, where tens of thousands of Serbian refugees from Croatia entered Serbia in August 1995. A number of officials from Republika Srpska, Serbian politicians from other countries, and members of the Serbian Orthodox Church attend these commemorative events, giving them an aura of historic state-church assemblies (*sabor*). They symbolize spiritual and cultural unity with Serbs west of the river Drina. President Aleksandar Vučić (Prime Minister at the time) in 2015: “We have peace with Croatia; we will maintain it, and I hope that we will become friends in the European Union, but from this place, we send the message that the crime must be forgiven but not forgotten. Here, where the Republic of Srpska and Serbia come together in pain and sorrow, the place where 250.000 Serbs marched to escape being marched over by, as they say, the boot of Croatian liberation” (B92, 2015). This was a dual message – of peace and forgiveness (but not forgetfulness) and of the national tragedy that unites the Serbian nation.

A commemoration of Operation Storm was held on 4 August 2018 in Bačka Palanka, near a bridge across the Danube that the Serbian refugees from Croatia also crossed. President Vučić voiced a parallel with Anne Frank, who was arrested by the Gestapo on the same date in 1944, remarking that “Hitler wanted a world without Jews, and Croatia and its policies wanted a Croatia without the Serbs because they were, as they say, destroying their national being” (Beta 2018). In 2019, there was a more positive message, but this time, the commemorative event took place at the Krušedol monastery. “We cannot only cry and lament; what we can do is draw some lessons. To know what peace is and show respect to other victims but to never allow the disrespect of Serbian victims [...] I once said that through this disaster [Operation Storm], Serbia gained new Desnicas, Matavuljs, Teslas”¹ (N1 2019). This was an important message because the declining demographic landscape of Serbia featured heavily in public discourse, so it was combined with the image of Serbia as a safe space for Serbian refugees and their ultimate protector. These comments were intended for the domestic audience much more than they were a confrontational remark addressed to Zagreb.

Two recent commemorations are of particular note. The one in 2020 in Croatia was held right after the parliamentary elections, and the Independent Democratic Serbian Party (SDSS) became a member of the ruling coalition gathered around the Croatian Democratic Union (HDZ). A Serb member of the government, Minister

¹ Vladan Desnica and Simo Matavulj were famous writers from the territory of present-day Croatia, as was Nikola Tesla, a Serb born in a village near Gospić.

Boris Milošević, attended the central event on 4 August in Knin, which the Croatian president Zoran Milanović described as “a jubilee, not a commemoration.”. Milošević was the first ranking member of the SDSS to attend such an event, even though the SDSS had frequently participated in ruling coalitions in Croatia. This drew some ire from Belgrade officials. The leading critic was the then Minister of Defence, Aleksandar Vulin, well known for his strong language on national matters regardless of the official role he happened to hold. He remarked that “he [Milošević] should think not only of the Serbian people in Croatia but also of the Serbian people as a whole; so yes, he should think about what kind of message he is sending to the Serbs living in Kosovo and Metohija, that after this they might be asked to go to the KLA graves and embrace whatever is in store for them there [by the Priština government].” Vulin then recalled past atrocities, spanning from the Jasenovac camp to Operation Storm: “We forgot Jasenovac. We kept quiet about Jasenovac, and that’s why Operation Storm happened; if we keep quiet about Operation Storm, a new Storm could happen. We must not be silent, and we will not be silent.” (Novosti 2020). President Vučić added: “We are not going to celebrate a tragedy of the Serbian people, the killing of Serbian civilians, the killing of Serbian children; we will not accept humiliation [...] Conciliation – yes, humiliation – no. Don’t make us celebrate with you the killings of Serbs and then say that these are big steps forward” (N1 2020).

The second commemoration was held on 4 August 2023 in Prijedor in Bosnia and Herzegovina (Republika Srpska), with President Vučić and Milorad Dodik, President of RS, in attendance. Having been recently sanctioned by the US Department of Treasury, Dodik used this opportunity to claim that Operation Storm had been a “joint criminal enterprise by the United States of America and Croatia,” emphasising the American role in that operation, from the passivity towards Croatian military planning in summer 1995 to using its military aircraft to destroy radar and anti-air installations of the local Serb rebel army during the operation (VOA 2023). In this case, the location of the event became an issue, as the Prijedor area had seen a massive influx of Serbian refugees from Croatia; however, it was also where thousands of Bosniak civilians were killed during the war in Bosnia, prompting outrage in the Bosniak community, which saw the commemoration as an attempt to minimise their suffering (VOA 2023).

These commemorative practices serve several purposes. They do honour the victims of Operation Storm, but they are also used for political objectives at two levels. One is to create and/or solidify a united national front because they are effectively “pan-Serbian” and are not tied to Serbia per se. That is rooted in the idea of national integration through cross-border cultural cooperation. Some of these ideas are conceptualised as a Serbian cultural space (Матица српска 2020), but the topic can get much more politicised, as the notion of the “Serbian world” is being hotly debated, rarely in an affirmative way (most prominently by minister

Aleksandar Vulin) and much more commonly as a scarecrow (Љубомировић 2024). But there is an important element of foreign policy at play here.

Serbia and Croatia's quite cold yet manageable relations are interrupted by occasional public spats in the spirit of national rhetoric. Since early 2023, they have taken a turn for the better, as ministerial visits have paved the way for improved bilateral relations. Indeed, the commemorative gatherings for Operation Storm in early August were quite subdued.

Also, these two societies have vastly different, if not conflicting, perceptions of Operation Storm. For the Croats, it was a military victory to be thankful for, occasionally acknowledging the Serb victims. For the Serbs, it was a tragedy and little else. The two leading Croatian parties can have different views about the appropriate commemorative programs, speeches, and forms, and a critical part of the general public is ready to put the victims before national triumphalism. Mourning the victims is the dominant form in Serbian politics, and that tends to be unifying but has no real mobilisation potential. Only a small part of the public debate recalls the war context and attempts to dilute national resentment. Still, it is difficult to imagine any points of contact between those two memorial cultures.

More radical public outbursts generally follow political events. A case in point was the situation in late 2022 when the EU introduced an oil embargo against Russia. A major Serbian oil refinery in Pančevo, owned by NIS, whose largest shareholder has been Gazprom Neft since 2008, imports most of its oil through the JANAF pipeline, which connects the refinery to the Croatian port of Omišalj. Because of the oil embargo, Russian oil could no longer flow through the EU-based pipeline, and the Serbian side was informed of this change. This prompted a strong reaction from Belgrade, whose government blamed Croatia because Serbia was not exempted from these sanctions. President Vučić said that JANAF had been a reliable provider of service but no longer was, commenting on historical topics of the Jasenovac massacres and the constant denigration of Serbian victims (RTS 2022). Minister Vulin labelled Croatia an “Ustasha state”, claiming its decisions were not based on “whether anything makes sense but whether it can hurt Serbia” (N1 2022). Serbia plans to build a new oil pipeline to Hungary, although most of the Hungarian oil is of Russian origin.

In the post-war period, Serbia and Croatia have not found many new positive and productive themes in their bilateral relations. Croatia is a member of NATO and the EU, while Serbia remains militarily neutral and in a protracted and trouble-ridden EU accession process. The two countries have not created fruitful economic projects, though some less public ones, like IPA cross-border cooperation, are active and mutually beneficial. Multilateral regional politics are too complex, and the two countries remain committed to their own conservative national interests, which are rarely aligned or complementary. In such a climate, the topics of wars and historical issues easily capture the public imagination. However, bilateral

relations have, in fact, improved in the last two years, as Belgrade and Zagreb are finding ways to cooperate. Since January 2023 and the celebration of Serbian Orthodox Christmas (7 January) in Zagreb with Serbian Minister of Foreign Affairs Ivica Dačić in attendance, both sides have noticeably toned down their vitriol and incendiary rhetoric to stabilise their overall relations. In July 2024, the two countries' ministers of foreign affairs, Marko Đurić and Gordan Grlić Radman, met in Novi Sad to visit the birthplace of Count Josip Jelačić, a prominent Croat general and politician who served as Ban of Croatia, Dalmatia and Slavonia under Habsburg Empire in the mid-19th century. The two ministers agreed to form working groups to address specific issues between the two countries (MFARS 2024). Both of these visits had cultural and historical backgrounds and were rooted in a renewed interest in supporting the respective ethnic minority communities.

Serbian-Bosniak relations are different because of the complex and burdensome legacy of the war. The roles, the principal victims, and the possibilities of national homogenisation are different and make for a highly complex dynamic. The genocide in Srebrenica, determined by the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (for some of the perpetrators) and the International Court of Justice (for violations of the 1948 Convention on Genocide), weighs heavily on the overall relationship between Serbia and B&H. After the ICJ ruling, the Serbian National Assembly adopted the Declaration on the Condemnation of the Crime in Srebrenica (National Assembly 2010), “strongly condemn[ing] the crime committed against the Bosniak population in Srebrenica in July 1995, in the manner determined by the judgment of the International Court of Justice” and without including the term “genocide” in the text.

Several months after his victory at the 2012 presidential elections, President Tomislav Nikolić stated: “What happened in Srebrenica was not genocide. [...] Serbian parliament has condemned that crime but never said it was genocide. No Serb will recognise the genocide in Srebrenica and neither will I” (Novi magazin 2010). Admittedly, several months later, Nikolić said: “I kneel down and ask for forgiveness on behalf of Serbia for the crime that was committed in Srebrenica. I apologise for the crimes committed by any individual in the name of our state and our people” (DW 2013). Thus, he showed that the real issue was not the acceptance and recognition that the crime had been committed, in its entirety or the details, but that labelling it as “genocide” continues to be very hard to accept for Serbian officials. Five years later, Prime Minister Ana Brnabić told Deutsche Welle: “I don't think that it was genocide. I think it was a terrible, terrible crime, but genocide is when you are ... killing the entire population, the women, children and this was not that case” (DW 2018).

In 2015, Serbia launched a strong diplomatic offensive to counter the proposal of a UN resolution, sponsored mainly by the UK, on the anniversary of the Srebrenica genocide (UN 2015). Prime Minister Vučić stated: “We believe that the proposed

resolution has no intention to achieve any sort of reconciliation.” President of the Republika Srpska, Željka Cvijanović, stated that the drafted resolution was a direct attack against the Republika Srpska, “by an act of the global community to devalue Republika Srpska, to mark it, stigmatise it, to stop it in its tracks” (DW 2015). On 8 July, Russia used its veto power to block the adoption of the drafted resolution at the UN Security Council, no doubt in agreement with Belgrade.

The same day, the Serbian government decided that Prime Minister Vučić should visit Srebrenica on July 11 and attend the annual commemoration. While the visit was arranged with official Sarajevo, it was marred by an incident when a group of Bosniaks threw stones at Vučić and the Serbian delegation in Srebrenica. The incident was overcome ten days later when three members of the Presidency of Bosnia and Herzegovina visited Belgrade in a show of mutual respect and a positive outlook for inter-state and ethnic relations (N1 2015b). Still, in the long-term, the incident became a cautionary tale for Vučić, who hasn’t visited Srebrenica since, and Vučić has an established policy that Serbia will never support any international effort to mark and commemorate the Srebrenica massacre as an act of genocide (Radio Slobodna Evropa 2021).

The most salient example of such opposition was in 2024 when Germany and Rwanda co-sponsored a UN resolution condemning any denial of the Srebrenica genocide as a historical event and actions that glorify those convicted of war crimes, crimes against humanity, and genocide by international courts, and petitioned the Secretary-General to establish an outreach programme called “The Srebrenica Genocide and the United Nations,” starting its preparations for the thirtieth anniversary of the massacre in 2025 (UN 2024). The resolution was not tabled at the Security Council due to fears of a repeated Russian veto but at the General Assembly. Official Belgrade embarked on a months-long international lobbying effort to reduce the number of “yes” votes at the Assembly. Belgrade’s framing of the problem was that such a resolution would have political consequences leading to the “abolition of the Republika Srpska” and a destabilising effect on Serbia and the Western Balkans, as Prime Minister Miloš Vučević noted.

Vučević elaborated on two additional factors. The first was, again, the issue of genocide as a categorisation of the Srebrenica massacre and a formal court ruling, which Vučević opposed: “It was a very serious crime, which our people should understand, just as the Bosniaks should understand everything that happened to us in Kravica, Sarajevo, in many other places in Bosnia and Herzegovina, and what Operation Storm, Jasenovac, Jadovno, and Prebilovci and other execution sites mean to the Serbian people” (Politika 2024). He juxtaposed Srebrenica with a number of places and events where Serbs were murdered *en masse*, both in the 1990s wars and in World War II. The second was the role of Germany in sponsoring the resolution, with Germany positioned in its negative historical legacy and direct references to its role in the two World Wars. Vučević remarked: “It is

difficult for our people to understand that Germany is a sponsor, a promoter of the resolution on the so-called genocide in Srebrenica because this state has committed most heinous crimes in this territory in the two World Wars” (Politika 2024).

President Vučić attended the UN GA session when the draft resolution was voted on, and it was broadcast live on most TV stations with nationwide coverage. In managing expectations, Vučić set the bar fairly low, promising that Serbia would “put up a fight” but that the resolution would be adopted in the end. It was a “fight” fought by Vučić personally that had to capture the public imagination. The final score – 84 countries voting in favour of the resolution, 19 against and 68 abstaining – was portrayed as a major achievement. President Vučić said that “those who had wanted to stigmatise the Serbian people have not succeeded and will never succeed”, while Milorad Dodik stated that “they did not have a 50% majority, this is a failed resolution” (DW 2024). Thus, the resolution was adopted; as an arbitrary measure of success, the voting score was presented to the domestic audience as a victory. This was the principal intention of the campaign – to depict the national leader valiantly defending national interests in the face of overwhelming odds.

The issue of the UN GA resolution has had an adverse effect on the Belgrade – Sarajevo relations. First, Belgrade claimed that the official Sarajevo position had been formulated bypassing the Serb member of the three-member Presidency and was just a Bosniak issue masquerading as a joint state position. The Foreign Minister of Bosnia and Herzegovina stated that Sarajevo would seek a revision of the 2007 ICJ ruling on genocide and seek war reparations.² Konaković said: “Since Vučić is behaving in such a way, we will seek other avenues to ensure war reparations and a revision of the ruling against Serbia. Truly, Vučić and Serbia, such as they are, do not deserve one ounce of our respect”, adding that both Vučić and Dodik are just “Russian proxies” (N1 2024), a frequent trope in regional public bickering. The Vučić – Konaković spat escalated when Konaković invited Vučić to jointly visit Srebrenica on July 11, which Vučić interpreted as a call for his assassination, having in mind the incident during the 2015 visit, claiming that “they [Sarajevo] are so nervous about the voting result [on the UNGA resolution] that Konaković has allowed himself to de facto call for my assassination” (Tanjug 2024).

These narratives have compounded bilateral relations concerning some seemingly practical and operational projects. Sarajevo is stalling the construction of a dual highway that was supposed to connect Belgrade and Sarajevo, with one route going across the Sava River and through northern Bosnia and Herzegovina and the other through western Serbia and across the Drina. There is also a peculiar dynamic between Sarajevo and Banja Luka at play. The Republika Srpska is

² Serbia was found in breach of only two (lesser) counts of the Genocide Convention – not doing everything in its power to prevent it and not arresting those indicted because Radovan Karadžić and Ratko Mladić were still at large at the time, and no war reparations were ordered.

generally very interested in economic projects with Serbia across the board and gets to work on them as quickly as the limits of its administrative capacities allow. Sarajevo is considerably slower, weighing the pros and cons; without a doubt, there is national logic at play in both cases. For instance, a new bridge across the Drina near Ljubovija (Serbia) and Bratunac (Bosnia and Herzegovina/Republika Srpska) was built in two years (2015–2017), but it took four more years to build a small, single-border police post on Bosnia and Herzegovina's side, and this only happened after a Serb politician (Vladan Tegtija) became Prime Minister of BH and pushed through the final approvals.

4. The Kosovo Complex

The relations between Belgrade and Priština and between Serbs and Albanians, predominantly Kosovo Albanians, are very different from the interstate and international logic present in Serbia's relations with Croatia and Bosnia and Herzegovina. The reasons are plain enough. A loose national movement in the 1980s was fuelled by a social and ethnic crisis in Kosovo. The war in 1999 was the beginning of the end for Milošević but also the crescendo of state-sponsored violence in the province and the start of the plight of the Kosovo Serbs. The push for Kosovo's independence, supported by parts of the international community (the part that matters), was met with widespread rejection in Serbia, and the issues of sovereignty and territorial integrity remained salient while being seen as obsolete and outdated in Europe until Russia annexed Crimea and attacked Ukraine. Kosovo's independence is a constitutional matter and a matter of democracy; it is much more than a simple negotiation with a deal at the end or of clinging to an old myth.

The public debate on Kosovo has lost its appeal over the last decade. The last election when the Kosovo issue really mattered to voters was in 2008, when Boris Tadić, a member of the Democratic Party, narrowly won the second round over Tomislav Nikolić, along with a parliamentary majority that guaranteed the continuation of the EU accession process as well as the diplomatic struggle against the wave of recognition of Kosovo's independence proclaimed in February 2007. "Both Europe and Kosovo" was a popular slogan back then. That diplomatic struggle led Serbia to seek stronger partnerships with countries that opposed Kosovo's independence, such as Russia and China, setting the tone for the relations that have endured to this day. That is one foreign-policy dimension. The other was that the opposition to the growing statehood of Kosovo meant that Serbia clashed with a few powerful Western countries, particularly Germany and the USA. Angela Merkel's frosty visit to Tadić in 2011 is widely seen as a sign of his inevitable demise. At first, Serbia insisted on keeping the Kosovo negotiating framework in the UN, but the USA and Brussels wanted it moved under the EU umbrella

instead. After negotiations in 2009–2010, Serbia acquiesced, and the EU became the mediator of the dialogue, which it remains today.

On the ground, the local Serbs, with tacit support from official Belgrade, refused to be put under Priština's rule, resulting in many clashes in 2010–2011. Belgrade was adamant in its refusal to withdraw its institutional presence from Kosovo, which was present in Serbian communities, and that was the reason for Merkel's said frostiness. Tadić's electoral defeat in May 2012, caused mainly by the economic troubles stemming from the 2008 financial crisis, provided a chance for the newly formed Serbian Progressive Party, a reformed wing of the Serbian Radical Party led by Tomislav Nikolić, to create a new coalition. The new Prime Minister, Ivica Dačić, a member of the Socialist Party of Serbia, was soon overshadowed by Vice Prime Minister Vučić. Both were negotiating a deal with Priština, set by the EU, to withdraw Serbia's institutions from Kosovo in exchange for the establishment of the Community of Serb Municipalities, a quasi-institutional body that should have covered the local Serb community. That obligation from April 2013 has yet to be fulfilled, but the withdrawal of Serbian institutions has, for the most part (control over postal services, energy, local police etc, while parts of the educational and health system are still funded by Belgrade). Thus, in a twist of fate, the erstwhile Radicals and Socialists, who had waged war in Kosovo in 1999, were the very people to agree to withdraw from Kosovo, which a Democrat had refused to do.

That brought much international praise for the new government, and it also helped set a course for the rising stabilocracy in Serbia (as well as in other Balkan countries), leading to Serbia's backsliding from a flawed democracy into a competitive autocracy under Vučić's presidency from 2017 (Milutinović, 2023). The government has generally stifled any political dialogue on the Kosovo issue, neutralising right-wing critics for the most part (Milutinović, Pavlović 2022). The ruling elites now typically refrain from drawing on the extensive repertoire of Kosovo's cultural or mythological presence (Bošković, 2024), focusing instead on managing practical problems. Kosovo's cultural heritage is now mostly relegated to criticism from the Serbian right, which is reframing Kosovo around the logic of a covenant nation (Smith, 2008; Antonić, 2023). Centre and left-wing critics and civic activists prefer to avoid seriously dealing with the subject (Danas 2024).

The relations between Serbia and Kosovo are factored into Serbia's overall negotiating framework with the EU under Chapter 35. Thus, it has become a potential roadblock to Serbia's full membership and has the potential to spill over into other political issues. Formally, Belgrade and Priština are negotiating about the normalisation of relations, where the essential question of sovereignty is officially left aside but is in fact always present.

A short-lived flirt between the two sides about the idea of redrawing parts of the border (or administrative line, as it tends to be called in Serbian) in 2018–2020, supported by a part of Trump's administration but opposed by most foreign actors,

was the only deviation from a decade-old course. Domestically, such an idea was being built on the stronger national rhetoric, combining fear and defensiveness. In the summer of 2018, President Vučić warned at a public gathering: “You don’t want a rebordering? No problem, tell the people to start preparing to defend Vranje in 40 years. Do you think that our people are not already leaving?” (Blic, 2018). In May 2019, Vulin (in the capacity of Defence Minister) stated: “I am in favour of as quick and as safe a rebordering with the Shiptars as possible... The sooner a firm and strong border between us is erected, the sooner we will be able to deal with ourselves and our nation and stop dealing with what unsentenced war criminals want to do” (N1, 2019). However, the two sides have never put much political capital behind these ideas as the international response was mostly negative.

With Albin Kurti’s rise to power in Kosovo in 2020 and his appointment as Prime Minister, the relations between Belgrade and Priština have taken new blows. Kurti has deployed trade measures to ban Serbian goods from entering Kosovo, has a standing policy of blocking the formation of the Community of Serb Municipalities, and is pushing for an ever greater presence of Albanian police and militia forces in municipalities with a Serb majority. He is under some pressure from both the EU and the USA, but Belgrade consistently claims that this is for show only and completely ineffective (Blic 2024).

While the Ohrid Agreement from February 2023 might be seen as a step forward, little has been done to implement it. Priština is seeking further international recognition and membership in international organizations, while Belgrade is keen to thwart those efforts, even though its red line (as per the Ohrid agreement) is membership in the UN. Belgrade knows it is playing a defensive game, which is ultimately bound to end in a demand for the full recognition of Kosovo’s independence. As the negotiations are tied to the process of EU accession, this will inevitably be the (final) condition for full membership. Domestically, such a step is seen as highly negative, as voters consistently signal their opposition to the recognition of Kosovo, even if tied to the prospect of EU membership (Demostat 2024; IRI 2024). For the political elites that would have to make such a decision and live with it, the prospect of perpetual defeats and a local “Trianon syndrome” is difficult to digest.

5. Conclusion

Examples of public speeches, along with practical politics by the ruling powers in Serbia, present the building blocks of a strategic narrative of utilitarian nationalism. Its utility is tied to their electoral chances in the domestic political arena and to situational topics. Nationalist rhetoric tends to follow in the wake of political events and serves the purpose of strengthening national credentials and reassuring the public.

Looking at the typology of strategic narratives by Misskimon et al (Misskimon, O'Loughlin, Roselle 2013, 10-11), Serbia has identity and issue narratives, but not systemic. It has no aspiration to reshape the international system around it, first and foremost because Serbia is not a country in a position to do so; small countries generally aren't. But such a narrative rarely ventures into great power politics, despite using some elements of broader international relations. It is clearly an identity narrative as it reaffirms specific historical and contemporary tropes about national identity and presents its proponents as standard-bearers and guardians of the nation. More importantly, it is issue-based, as the national rhetoric is not deployed across the board or consistently, but only situationally and in relation to specific political events. What drives the building blocks of the narrative is political pragmatism and not a blind ideological bent.

More detailed studies are required to exhaustively analyse this rhetoric and discern its internal variations across temporal and topical axes. As part of this project, the text should add to a comparative understanding of mutual relations in the Western Balkans and to analytical approaches to their sustainable improvement.

ЛИТЕРАТУРА / LITERATURE

- Антонић, С. (2023). *Два завейна народа: Руси и Срби*. Београд: Catena Mundi.
- AP (2018). Obeležen Dan sećanja na ubijene i prognane Srbe u 'Oluji', *Novi magazin*, 04.08.2018, преузето са: <https://novimagazin.rs/vesti/179799-vucic-stajemo-uz-svoj-narod-i-neemo-dozvoliti-da-ga-neko-progoni-i-ponizava>, датум приступања: 15.11.2024.
- B92 (2015). 'Oluja' je etničko čišćenje i besmisleni pokolj. *B92*, 04.08.2015, преузето са: https://www.b92.net/o/vesti/vesti?nav_id=1023531, датум приступања: 15.11.2024.
- Beta (2022). Vulin o uvozu nafte: Hrvatska iskompleksirana ustaška država. *NI*, 6. 10. 2022. преузето са: <https://n1info.rs/vesti/vulin-o-uvozu-nafte-hrvatska-iskompleksirana-ustaska-drzava/>, датум приступања: 15.11.2024.
- Blic (2024). Vučević: Kurti želi KiM bez Srba, međunarodna zajednica to prećutno dozvoljava, *Blic*, 6. 8. 2024, преузето са: <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucevic-kurti-zeli-kim-bez-srba-medjunarodna-zajednica-precutno-dozvoljava/yg04ccm>, датум приступања: 15.11.2024.
- Бошковић, С. (2014). *Косовски културолошки мити*. Београд: Службени гласник.
- David, L. (2020). *The Past Can't Heal Us. The Dangers of Mandating Memory in the Name of Human Rights*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DW (2013). Nikolić: 'Klečim zbog Srebrenice'. *DW*, 25.04.2013, преузето са: <https://www.dw.com/bs/nikoli%C4%87-kle%C4%8Dim-zbog-srebrenice/a-16771962>, датум приступања: 15.11.2024.

- Glas Amerike, Rojters (2023). Centralno obeležavanje godišnjice "Oluje" prvi put u Prijedoru. *Voice of America*, 04.08.2023, преузето са: <https://www.glasamerike.net/a/7211328.html>, датум приступања: 15.11.2024.
- Huseinović, S. (2024). Brojne i različite reakcije na rezoluciju UN o Srebrenici. *DW*, 24. 5. 2024, преузето са: <https://www.dw.com/sr/brojne-i-razli%C4%8Dite-reakcije-na-rezoluciju-un-o-srebrenici/a-69168671>, датум приступања: 15.11.2024.
- Imamović, A., Mededović F. (2024). Konaković poručio Vučiću: Rezolucija nema nikakve veze sa ratnom odštetom, ali ćemo je tražiti na druge načine, *NI*, 28 04 2024, преузето са: <https://n1info.ba/vijesti/konakovic-vucicu-sto-si-takav-idemo-u-reviziju-presude-i-naplatu-ratne-odstete/>, датум приступања: 15.11.2024.
- Jano, D. (2010). *The Europeanization of Western Balkans. A Fuzza Set Qualitative Comparative Analysis of the New Potential EU Member States*. Düsseldorf-Riga: VDM Verlag.
- Љубомировић, А. (2024). Стварање Српског света: Квалитативна анализа садржаја јавних исказа о концепту и дефинисање његових димензија. *Национални ин-џерес* 48(2): 105-133, DOI: 10.5937/nint48-51349
- Maksimović, D. (2015). Rezolucija nije usvojena, Vučić ide u Srebrenicu. *DW*, 8. 7. 2015, преузето са: <https://www.dw.com/bs/rezolucija-nije-usvojena-vu%C4%8Di%C4%87-ide-u-srebrenicu/a-18570920>, датум приступања: 15.11.2024.
- Matic, J. (2007). Media Images of Europe in Transitional Serbia. In: Kangaspurro, M. (ed.) *Constructed Identities in Europe*. Helsinki: Aleksanteri Institute (163-180).
- MFA RS (2024). Djuric confers with Grlic-Radman: Fostering and promotion of relations with neighbours is a national interest of Serbia. *MFA RS*, 19.7.2024. преузето са: <https://www.mfa.gov.rs/en/press-service/statements/djuric-confers-grlic-radman-fostering-and-promotion-relations-neighbours-national-interest-serbia>, датум приступања: 15.11.2024.
- Mihailović, S. (2024). Vlast?-Nezadovljstvo/ Institucije?-nepoverenje/ Život?-Zadovoljstvo 2. deo istraživanja, Demostat, 16. 10. 2024, преузето са: <https://demostat.rs/sr/vesti/istrazivanja/vlast-nezadovljstvo--institucije-nepoverenje--zivot-zadovoljstvo--2-deo-istrazivanja/2144>, датум приступања: 15.11.2024.
- Milutinović, I. (2023). *Hibridni mediji i hibridni režimi. Medijski pluralizam i uspon kompetitivnog autoritarizma u savremenoj Evropi*. Beograd: Arhipelag i Institut za evropske studije.
- Milutinović, I., Pavlović, J. (2022). Serbia and Kosovo between Secession and Normalisation: Exploring Media Discourses on the Washington Agreement (2020). *Političke perspektive* 12(2): 31-56.
- Ministarstvo odbrane (2018). Ko krije Jasenovac, taj slavi Oluju. *Ministarstvo odbrane*, 26.01.2018, преузето са: <https://www.mod.gov.rs/lat/12108/ko-krijejasenovac-taj-slavi-oluju-12108>, датум приступања: 15.11.2024.
- Miskimmon, A., O'Loughlin, B., Roselle, L. (2013). *Strategic Narratives. Communication Power and the New World Order*. London: Routledge.
- NI (2020). Vučić: 'Nemojte da nas terate da slavimo sa vama ubijanja Srba'. *NI*, 04.08.2020, преузето са: <http://rs.n1info.com/Vesti/a626587/Vucic-Nemojte-da-nas-terate-da-slavimo-sa-vama-ubijanja-Srba.html>, датум приступања: 15.11.2024.

- N1 Beograd (2015). Srdačan doček za članove Predsedništva BiH. *N1*, 22. 7. 2015, преузето са: <https://n1info.rs/vesti/a78974-predsednistvo-bih-u-poseti-beogradu/>, датум приступања: 15.11.2024.
- Народна скупштина Републике Србије. (2010). Декларација Народне скупштине Републике Србије о осуди злочина у Сребреници. *Народна Скупштина Републике Србије*, 31.03.2010, преузето са: <https://www.pravno-informacionisistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/deklaracija/2010/20/1/reg>, датум приступања: 15.11.2024.
- Негришорац, И., et al. (2020). *Српски културни њросѝор. Усѝројсѝво, ѝроблеми, вредносѝи, ѝом 1*. Нови Сад: Матица српска.
- Pavlaković, V., Pauković, D. (2019). Framing the nation An introduction to commemorative culture in Croatia. In: Pavlaković, V., Pauković, D. (eds). *Framing the Nation and Collective Identities. Political Rituals and Cultural Memory of the Twentieth-Century Traumas in Croatia*. London and New York: Routledge (1-28).
- Pejić Nikić, J. et al. (2024). *Alarm Report on Progress of Serbia in Cluster 1 - May 2024*. Belgrade: Belgrade Centre for Security Policy,
- Politika (2024). Vučević: Nemačka sponzor rezolucije, a počinila najstravičnije zločine. *Politika*, 22. 05. 2024, преузето са: <https://www.politika.rs/sr/clanak/615824/Vucevic-Nemacka-sponzor-rezolucije-a-pocinila-najstravicnije-zlocine>, датум приступања: 15.11.2024.
- Radio Slobodna Evropa (2021). Vučić: Dok sam ja predsednik u Srbiji neće biti rezolucije o Srebrenici, Radio Slobodna Evropa, 20. 6. 2021, преузето са: <https://www.slobodnaevropa.org/a/vu%C4%8Di%C4%87-rezolucija-srebrenica-srbija/31317073.html>, датум приступања: 15.11.2024.
- RTS, Tanjug (2022). Vučić: Janaf je bio pouzdan snabdevač, sada više nije – preduzećemo korake da obezbedimo naftu. *RTS*, 7. 10. 2022, преузето са: <https://www.rts.rs/lat/vesti/politika/4977084/vucic-nova-pazova-prag-novinari.html?print=true>, датум приступања: 15.11.2024.
- SA (2012). Nikolić: 'U Srebrenici nije bilo genocida'. *Novi magazin*, 09.10. 2012, преузето са: <https://novimagazin.rs/vesti/24283-nikolic-u-srebrenici-nije-bilo-genocida>, датум приступања: 15.11.2024.
- Sebastian, T. (2018). Ana Brnabić: 'U Srebrenici nije bio genocid'. *Deutsche Welle*, 15.11.2018, преузето са: <https://www.dw.com/bs/ana-brnabic-u-srebrenici-nije-bio-genocid/a-46294469>, датум приступања: 15.11.2024.
- Smith, A. D. (2008). *The Cultural Foundations of Nations: Hierarchy, Covenant, and Republic*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Srna. (2019). U manastiru Krušedol sećanje na stradale i prognane u akciji 'Oluja', *N1*, 04.08.2019, преузето са: <https://n1info.rs/vesti/a505134-u-manastiru-krusedol-secanje-na-stradale-i-prognane-u-akciji-oluj/>, датум приступања: 15.11.2024.
- Stevanović, L. (2024). O Kosovu brine i „građanska Srbija“: Kako sagovornici Danasa komentarišu sastanak inicijative ProGlas i Momčila Trajkovića?. *Danas*, 5. 9. 2024. преузето са: <https://www.danas.rs/vesti/politika/o-kosovu-brine-i-gradjanska-srbija-kako-sagovornici-danasa-komentarisu-sastanak-inicijative-proglas-i-momcila-trajkovica/>, датум приступања: 15.11.2024.

- Stevanović, M. (2020). Ministar Vulin: 'Budemo li ćutali i zaboravili Oluju, desiće nam se neka nova Oluja' *Večernje novosti*, 03.08.2020, преузето са: <https://www.novosti.rs/vesti/politika/906670/ministar-vulin-budemo-cutali-zaboravili-oluju-desice-nam-neka-nova-oluja>, датум приступања: 15.11.2024.
- Tanjug (2018). Vučić: 'Nećete razgraničenje sa Albancima? A za 40 godina ćemo braniti Vranje...'. *Blic*, 25.07.2018, преузето са: <https://www.blic.rs/vesti/politika/vucic-necete-razgranicenje-sa-albancima-a-za-40-godina-cemo-braniti-vranje/0zrjg64>, датум приступања: 15.11.2024.
- Tanjug (2019). Vulin: 'Ja sam za što hitnije i što sigurnije razgraničenje sa Šiptarima', *NI*, 01.05.2019, преузето са: <https://n1info.rs/vesti/a480591-vulin-ja-sam-za-sto-hitnije-i-sto-sigurnije-razgranicenje-sa-siptarima/>, датум приступања: 15.11.2024.
- Tanjug (2024). Vučić: Konaković de fakto pozvao na moje ubistvo, u BiH nervozni zbog rezultata'. *Tanjug*, 27. 5. 2024, преузето са: <https://www.tanjug.rs/srbija/politika/90602/vucic-konakovic-de-fakto-pozvao-na-moje-ubistvo-u-bih-nervozni-zbog-rezultata/vest>, датум приступања: 15.11.2024.
- Tanjug, N1 Sarajevo (2015). U Srbiji Dan žalosti, oglasila se zvona i sirene koje rade. *NI*, 05.08.2015, преузето са: <https://n1info.rs/vesti/a82336-dan-zalosti-zbog-oluje/>, датум приступања: 15.11.2024.
- Telegraf (2018). Srebrenica nije genocid, najteži genocid koji se desio od Drugog svetskog rata je "Oluja": Palma ima i jedno teško pitanje za Izetbegovića. *Telegraf*, 11.07.2018, преузето са: <https://www.telegraf.rs/vesti/politika/2974254-srebrenica-nije-genocid-najtezi-genocid-koji-se-desio-od-drugog-svetskog-rata-je-oluja-palma-ima-i-jedno-tesko-pitanje-za-izetbegovica>, датум приступања: 15.11.2024.
- United Nations General Assembly (2024). Resolution A/78/L.67/Rev.1. United Nations General Assembly, 20. 5. 2024, преузето са: <https://documents.un.org/doc/undoc/ltd/n24/140/80/pdf/n2414080.pdf?token=rHtNvsdmyxVsxWAJ2j&fe=true>, датум приступања: 15.11.2024.
- United Nations, Security Council (2015). Draft Resolution S/2015/508. United Nations, Security Council, 8. 7. 2015, преузето са: https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2015_508.pdf, датум приступања: 15.11.2024.
- Weinberg, H. (2024). IRI 2024 Western Balkans Poll. *IRI*, 14. 5. 2024, преузето са: <https://www.iri.org/news/iri-2024-western-balkans-poll/>, датум приступања: 15.11.2024.